

Васіль СТАРЫЧОНАК

“НІ БОГУ СВЕЧКА, НІ ЧОРТУ КАЧАРГА”: АНІМІСТЫЧНЫЯ
МЕТАФАРЫ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Анімiстычныя метафары (грэч. *anima* ‘душа’, *animatio* ‘одушаўлёнасць’) скіраваны на чалавека і адлюстроўваюць шырокія і разнастайныя сувязі аб’ектыўнай рэчаіснасці з быццём чалавека. Вытокі такіх метафар лёгка праглядваюцца ў анімізме, адушаўленні першабытным чалавекам прадметаў, сіл і з’яў прыроды. Безумоўна, сённяшнія анімiстычныя метафары ніяк не атаясамліваюцца з анімiстычнымі ўяўленнямі нашых далёкіх продкаў, а з’яўляюцца вобразнымі характарыстыкамі людзей, іх своеасаблівымі мянушкамі. Зыходнай базай для ўтварэння такіх метафар служаць назвы жывёл і птушак, прадметаў быту, посуду, сельскагаспадарчых прылад працы, адзення, абутку, ежы, дрэў, раслін, кветак і мн. інш. Выбар іх залежыць ад шматлікіх прычын і перш за ўсё ад таго аспекту, з пункту гледжання якога характарызуецца чалавек, — яго вонкавага выгляду, псіхічнага складу, разумовых здольнасцей, паводзін, матэрыяльнага і сямейнага становішча, прафесіі, нацыянальнасці, узросту і г.д.

Звычайна ў працэсе метафарызацыі актуалізуюцца такія прыметы, як непаваротлівасць, грувасткасць (*бохан, мех, скрыня, цыферблат*), балбатлівасць, пустаслоўе (*зацірка, матавіла, млын, памяло, свісцёлка*), разумовая абмежаванасць (*бот, бязмен, галавешка, халява*), злосць, уедлівасць (*калючка, мухамор, шашаль*), шкадлівасць (*клешч, пацук, скула, чартапалох*), назойлівасць, дакучлівасць (*авадзень, аса, мухалоўка*), марудлівасць (*панчоха, чарапахы*), рухавасць, энергічнасць (*іскра, кіпень, мяцеліца*), коснасць, старамоднасць (*дыназаўр, лопух*), старасць (*выварацень, камель, корак, корч, лунь*), маларосласць (*пупышка, шпунт*).

У творах мастацкай літаратуры даволі распаўсюджанымі з’яўляюцца зоамарфізмы (грэч. *зоон* ‘жывёла’, *morphe* ‘форма’), заснаваныя на вонкавым (фізічным) падабенстве жывёл і людзей, на агульнасці іх паводзін і прывычак (*барсук, бугай, вожык, гусь, жарабец, казёл, кныр, крот, мурашка, сава, смоўж, яшчарка*). Метафары *бярозка, вішанька, вяргіня, каліна, кветка, маргарытка, незабудка, ружа, стакротка* звязаны з характарыстыкай маладой і прыгожай дзяўчыны. Народна-паэтычныя асацыяцыі такой дзяўчыны з кветкай носяць даволі рэгулярны характар і абумоўлены яркай шматколернасцю кветак, іх духмянасцю, незвычайнай формай, асаблівасцямі лістоты і суквеццяў.

Авадзень ‘назойлівы чалавек’. *На якое ліха цябе прыпёрла сюды, авадзень паджары!* (М. Пянкрат).

Аса ‘назойлівы чалавек’. *Не чапайся ты, аса! Багацтваў не ўдзялю я* (Я. Купала). *Аса сапраўдная, так і кідаецца ў вочы* (Р. Мурашка).

Баравік 1. ‘моцны, здаровы юнак (хлопчык)’. *Каржсакаваты, моцны — сапраўдны баравік — Сярод зялёных хлопцаў ты нечакана ўзнік* (М. Гудкова). *Сярэдні хлопчык, чарнавокі баравік, узрадаваўся і бразь лыжку аб стол* (Я.

Ермаловіч). 2. ‘таленавіты, паважаны чалавек’. А. Луцкевіч — гэта магутны баравік на ўзлессі сярод простых баравікоў (М. Машара).

Барсук ‘стары чалавек’. *Заду, згорбіўшыся ў сук, клыпаў адстаўны барсук. Ад стараннай працы ўночы папсаваў сабе ён вочы і цяпер займаў пасаду невысокага разраду (В. Вітка).*

Блін ‘багаты жаніх’. *Але ўсё-такі [Адольф] гэта для нас блін ды яшчэ маслам падмазаны (Я. Купала).*

Бот ‘дурань’. *Ух, як нясцерпна ў чэрап коле! Набраўся ўчора, бот дурны! (Н. Гілевіч). Гэта бот, разумееш, звычайны бот. Сляная нянавісьць пазбавіла гэтага ідыёта ўсякага розуму (М. Лынькоў).*

Бохан ‘тоўсты, пульхны чалавек’. *Твайго Яраша возіць мой бохан на машыне. І яны не прыязджаюць пустымі (І. Шамякін).*

Бугай ‘здоровы, моцнага целаскладу чалавек’. *Чатыры такіх бугаі аднаму бандыту не маглі даць рады (М. Машара). Муціць, гэта быў тутэйшы паліцэйскі кат — здаравенны бугай на два метры росту, з касцістым, нібы конская морда, тварам (В. Быкаў).*

Бязмен ‘недалёкі, дурнаваты чалавек’. *Вось той бязмен — прыродны лорд, ад пыхі ажно пеніцца (Я. Семяжон).*

Бязрозка ‘дзяўчына’. *Дзяўчыну лічым мы бязрозкай, Завём старога пнём сівым (П. Броўка). Якая яна [Рая] яшчэ зусім дзіця. Сапраўды, маладая бязрозка — беленькая, гнуткая (І. Шамякін).*

Вавёрка ‘гарэзлівая дзяўчына’. *“Кусай, мая вавёрка, харошая мая... Глядзі, над намі зорка”. А Зося: “Мо твая?” (А. Бялевіч).*

Вінцік ‘чалавек, які адыгрывае нязначную ролю ў выкананні якой-небудзь справы’. *Пачулае сведчыла аб тым, што Супрановіч і той, у скураным пінжачку і кепцы — простыя вінцікі нейкага вельмі складанага і хітрага злачыннага механізма, які дзейнічае дакладна, умела, без слядоў (І. Макаловіч). Гэта... адзін з тых вінцікаў, чыя ціхая праца, увесь неразрыўны ланцуг штодзённых маленькіх перамог вельмі часта губляецца (Я. Брыль).*

Вішанька ‘каханая дзяўчына’. *Сваю вішаньку, Сваю вішаньку, Мілую кахаю І цалую я, І цалую я З вечара да ранку (А. Дзеружынскі). Я ж табе нічога дрэннага не зраблю, мая вішанька (Г. Юрчанка).*

Вожык ‘колкі, з’едлівы чалавек’. *Ну, які ж яна, Тася, калючы вожык, калі ў яе такія шчырыя, ясныя вочы, такі светлы твар (А. Бялевіч).*

Выбоіна ‘недарэка’. *Ён спыніўся ля парога, злосна глянуў на сына і закрычаў: “Паганец ты, я да цябе рук далажу... От жа гад печаны, і ў каго ён удаўся, гэтакі выбоіна” (Р. Сабаленка).*

Выварацень ‘стары адзінокі чалавек’. *“Як жа гэта я, стары выварацень, не мог змікіціць?” — гадаў Каўрыжска (М. Пянкрат). Адшчапенец тут жыве. Як быў да вайны вываратнем, такім і застаўся (Б. Стральцоў).*

Выпаўзень ‘дармаед, крывапівец’. *Ці вы яшчэ не зразумелі, Хто вас наважыў асядлаць? Якія выпаўзні уселі На горб мазольны — кроў смактаць? (Н. Гілевіч). “Ах ты, выпаўзень, — як бы і не злосна загаварыў Асцюк, — красці вучышся?” (А. Марціновіч).*

Вяргіня (вяргінечка) ‘прыгожая жанчына, дзяўчына’. *Чырвоная вяргінечка — Прыгожая дзяўчыначка, О-я-ёй, Што зрабіла ты са мной?* (А. Русак). *Вы — цудадзейныя багіні, Выратавальніцы Зямлі. Вы — бессмяротныя вяргіні, Што ў ліхалецце расцвілі* (Л. Дайнека).

Галавешка ‘неразумны, дурнаваты чалавек’. “*Ну, папаўся, галавешка? Не паслухаў?*” — сказаў са злой радасцю *Тыталь* (І. Мележ).

Глыба ‘грувасткі, цяжкі на пад’ём чалавек’. *Ганаруся, што мне ўдалося раскачаць і разбудзіць гэту [Арцёма] дрымучую глыбу* (М. Машара). *Няўжо ўсё жыццё я буду жыць з гэтай глыбай лёду* (А. Васілевіч).

Гусь ‘важная, высокапастаўленая асоба’. “*Палкоўнік, обер-фюрэр войск СС! — шапнуў Хмара на вуха Крамнёву. — Вось гэта гусь! Спытай у яго, з якой ён дывізіі?*” (А. Шашкоў). *З дукорскага гарнізона трэба было прывесці немца, толькі каб ён быў гусь важная* (М. Джагараў).

Дыназаўр ‘косны, адсталы чалавек’. *А можа, я сам — дыназаўр дапатопны — Не вартыя моладзі вершы пішу?* (П. Панчанка).

Жарабец ‘распуснік, блуднік’. “*Жарабец дурны!*” — “*Ужэ і пасмяяцца з дзеўкамі няможна!*” (І. Мележ). *Гэтага саракагадовага жарабца цяжка ўціхамірыць* (У. Клімовіч).

Журавель ‘малады, неспрактыкаваны салдат’. *Адзін журавель, радавы, не так як быццам падлогу памыў, а другі, трохі нейкі начальнік, па прывычцы ў морду яму* (Я. Брыль).

Журавінка ‘дзяўчына. Хто ўслаўляе працай край, Што квітнее, нібы май, Хто сама ёсць маладосць, Наша радасць, весялосць? Журавінка, журавінка — Беларуская дзяўчынка (А. Дзеружынскі).

Зацірка ‘жанчына-шчабятуха’. *Дзед кідаўся ў апошнюю атаку: “Змоўкні ты, зацірка няшчасная!”* (М. Лынькоў).

Іскра ‘нецяярплівы, нервовы чалавек’. *Сярод іх быў Апанас Хмель, чалавек нецяярплівы, словам, — іскра, порах* (П. Пестрак).

Казёл ‘не вельмі разумны, упарты чалавек’. *Гэтаму казлу ніяк не дакажаш, стаіць на сваім, хоць ты яго рэж* (І. Капыловіч). *Напэўна б, гэты факт не ўспомніў я, Каб на парозе прыклад не стаяў: Такі казёл (магчыма, і баран) Штодня вылазіць на экран І заклікае быдла за сабой, — Пра рай бялкіч, а вядзе на бой* (В. Зуёнак). *Палохаў муж! Спытай у таты, Ды, зрэшты, бачыш наяву: Ён быў і ёсць казёл рагаты, А я да старасці жыву* (М. Чырык).

Каліна ‘дзяўчына’. *Жняя маладая — стройная каліна — У глухой даліне жыта дажынала* (П. Глебка). *Ах, вяртайся, мой саколе! Паратуй мяне ў нядолі, Ўсцеражы сваю каліну, Каб не легла ў дамавіну!* (Я. Купала).

Калючка ‘злосны, уедлівы чалавек’. “*Ох, і калючка ты,*” — *напракнуў Алесь* (У. Шыцік).

Камель ‘стары абяссілены чалавек’. *Ты дужы, малады, прыгожы. Не тое што я — камель паракнявы* (В. Давыдзенка).

Канарэйка ‘легкадумная жанчына’. *Сцяпук з напрокам сказаў камісару брыгады: “Разложыць ваша канарэйка мне атрад”* (І. Шамякін).

Качарга 'капрызны, наравісты, свавольны чалавек'. *Пабіў у сваёй хаце вокны, міскі, гаршкі. Нікому не дала спуску качарга* (Я. Колас).

Кветка (кветачка) 1. 'прыгожая дзяўчына'. *Кабеты, вясковыя кветкі, Годзе ў балоце расці, Годзе, зямлі роднай дзеткі, Без сонца і свету цвісці* (М. Чарот). *Мая любачка — зорка ясная, мая Ганначка — кветка красная* (А. Гарун). *Ты такая ценькая, Як ільдзінка светлая, Мая залаценькая, Палявая кветачка, У сукенцы беленькай, Ручанькі танюсенькі* (М. Мішчанчук). *Дапамажы, Божа, свайму анёлачку, вясновай кветачцы, нашаму любімаму чалавечку* (У. Ліпскі). 2. *экспр. 'старая жанчына'. І прыйшла садзіцца — Самы раз на ўзросту — Кветка-маладзіца Год пад дзевяноста* (Н. Гілевіч).

Кіпень 'рухавы, энергічны чалавек'. *А Міхал — гэта ж кіпень, здаецца, вось-вось са скуры выскачыць* (А. Васілевіч).

Клешч 'небяспечны, шкодны чалавек'. *Ён у навуцы — шкодны клешч: Сядзіць, упіўшыся, на шыі, Пакуль не лопне ў рэшце рэшт* (Н. Гілевіч). *Сядзіць былых часоў кляшчы, Хоць сёй-той з болю і крычыць* (Я. Золак).

Кныр 'нягоднік, паганец'. *Ты шашні строіш патаёма! Лайдак ты, кныр няшчасны, лгун!* (Я. Колас). *"Мы на службе, — дадаў трэці. — Ідзі прэч, не чапляйся! Чортаў кныр!"* (Э. Самуйлёнак). *Павалілася я на падлогу, а ён, кныр паганы, пачаў капацца ў скрынках* (І. Новікаў).

Колас (каласок, каласочак) 1. 'чалавек'. *Родны край! Налівай буйным зернем жыты, Каласуў і красуй і, як сыну, павер мне: Не хачу між калоссяў быць коласам тым, Што часамі ўзрастае без зерня* (М. Арочка). 2. 'сын'. *Ой, сыне Ігнаце, Любімы сыноч, Хоць вестачку маці Прышлі, каласок* (М. Хведаровіч). *Хтосьці пакрыўдзіў малое дзіця, Жывы каласок і надзею жыцця* (Н. Маеўская). *Мой грыбочак, мой каласочак, Салаўіная песня мая, Без дапытлівых гэтых вочак Не глядзела б на свет і я* (Г. Дашкевіч).

Корак 'недалёкі, не прыстасаваны для жыцця чалавек'. *Івана суседскага сын у начальніках ходзіць. А ты [Сяргей], што ты? Гнілы корак ад пустой бутэлькі...* (М. Лынькоў).

Корч 'стары чалавек'. *Мы гэтых шлюбаў многа знаем: На кветках жэняцца карчы, І тым карчам мы спачуваем, Але не можам памагчы* (Н. Гілевіч). *Так, я таксама стары корч, іншы стаў. Ледзь што — ах, ах, сэрца* (І. Мележ). *Каму патрэбна твая балбатня? Ды хто ты такі ёсць, стары корч?* (В. Вітка).

Краска (красачка) 'прыгожая дзяўчына'. *Няхай ведаюць людзі Пра Марыну, Дзяўчыну-краску* (М. Чарот). *І дзяцюк зірнуў на краску, На дзяўчыну з шчырай ласкай* (З. Бядуля). *Як была дзяўчына — Красачка, ласачка, А як стала жонка — Ёлася ў пячонку* (А. Дзеружынскі). *Здарова, любачкі! Малайцы, красачкі! Даражэнькія мае* (М. Зарэцкі).

Кропелька 'дзіця'. *Здрыганулася: воблікам тваім Кропелька твая бязжыць са школы* (Я. Янішчыц).

Крот 'скрыты, замкнуты чалавек'. *Што маўчыш, упарты крот?* (А. Дзеружынскі). *Хай рыфмасаладжавы крот На дачы рыхліць свой гарод І ціснецца ў альтанчынку, — Паэт — баец. Таму народ назваў Народным Панчанку* (Р. Барадулін).

Крошка ‘дзіця’. *І нават крошка Соня І тая пахвалілася: “І я сама сягоння Вунь чыста як памылася!”* (І. Шуцько).

Куль ‘тоўсты, нязграбны чалавек’. *Ішла сялом, шапталі ўслед: “Кулёма! Не дзеўка, а саломы куль”* (Р. Баравікова).

Курапатка ‘маладая безадказная дзяўчына’. *Што ім, курапаткам, да Акцызніка. Яны на практыку прыехалі, хутка паедуць адсюль, забудуцца на ўсё* (І. Пташнікаў).

Лілея ‘дзяўчына’. *Цяпер ты ў вочы не глядзіш, Адводзіш прэч, хаваеш веі. Я помню твой таемны ўздых, Мая чароўная лілея* (М. Шабовіч). *Гэй ты дзяўчына, кветка-лілея, Вольная птушка сумнай зямліцы!* (Я. Купала).

Лопух ‘несучасны, старамодны чалавек’. *Дачка — такое золатка, Жыве з калыскі соладка... Давай усё замежнае — Панчошкі і духі, На просцеенькіх з насмешкаю Мармыча: “Лапухі”* (П. Панчанка).

Лунь ‘стары сівы дзед’. *Каб пачуў, як жыве..стары бацька — сівенькі лунь* (М. Чарот).

Лябёдка ‘дзяўчына’. *Паходкай лёгкаю, Паходкай лёгкаю Ка мне насустрач прыплыла, І ты лябёдкаю, І ты лябёдкаю, Зялёнай птушкаю была* (А. Дзеружынскі). *Жыў, любіў сіротку... Ночкі караталі. Песціўся з лябёдкай — Думкі ашукалі* (Я. Купала).

Лямец ‘некультурны, маладасведчаны чалавек’. *Ці даўно яму самому, калі вучыўся ён у семінарыі, крычалі мешчанчукі: “Лямец, лямец! На якой бярозе ты лапці навесіў?”* (Я. Колас). *Ён крычаў на Лук’яна: “Лямец ты, ану-ча!”* (Х. Жычка).

Маргарытка ‘прыгожая дзяўчына’. *Маргарытка ты, стакротка, для цябе — дзве назвы! Для мяне — адной, кароткай, не знайшла ні разу* (У. Дубоўка).

Матавіла ‘пустаслоў’. *“Матавіла ты, — плюнуў Асыка і адышоў далей, сеў каля Матвейцава. — Толькі і ўмее мянціць языком”* (В. Хомчанка).

Матыль ‘лядашчы чыноўнік, службовец’. *Гэты матыль учэпісты, усё бачыць, як сава ноччу. Здаецца, не дасць жыцця ні табе, ні мне. Паслаў жа Бог такога* (А. Чаркасаў).

Месяц ‘каханы, дарагі чалавек’. *Калі, мой самотны месяц, Твой голас дрыжаць баіцца — Я стану тваёй песняй, Хай песня табе прысніцца* (Т. Лапцёнак).

Мех ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’. *Абодва вы кавалёвыя мяхі, непаваротлівыя* (Я. Купала).

Млын ‘пустаслоў’. *“Слухай ты, што табе скажа гэты пусты млын!”* (К. Крапіва).

Мурашка 1. ‘працавіты чалавек’. *І мурашка Палашка Сагнулася ў крук* (З. Бядуля). 2. ‘капрызны чалавек’. *Навошта мне абавязкова дагаджаць гэтай мурашцы?* (А. Бажко).

Мухалоўка ‘дакучлівы, назойлівы чалавек’. *“Сам ты мухалоўка”, — не хацеў заставацца ў даўгу Паўлік* (П. Беранька).

Мухамор ‘злосны, уедлівы чалавек’. *Ён злосна хахакнуў і з едкім смехам забубніў: “Ну і шалахвост... Ну і мухамор... Чаго ён так узгарэўся?”*

(М. Ракітны). *А ім насустрач васпаваты, Надзьмуты выйшаў мухамор* (М. Калачынскі).

Мянёк ‘спакойны, слабахарактарны чалавек’. *“Яршыстая зрабілася надта”, — зірнуў ён спадылба. “Не ўсім жа быць мянькамі”, — спакойна адказала Фрося* (А. Пальчэўскі).

Мяцеліца ‘бойкі, быстры чалавек’. *“Пачакай, мяцеліца!” — спыніла яе наборшчыца Валя Козел* (М. Лобан).

Незабудка ‘прыгожая дзяўчына’. *Выходзіць юнак з тэлефоннай будкі, на далані шарыкавым алоўкам запісвае нумар сваёй незабудкі* (Р. Барадулін). *Ты ўсё зразумела, Дык дзякуй за гэта, мая незабудка Гарачага лета* (А. Дзеружынскі).

Падэшва 1. ‘прыслужнік’. *Што пхаешся, панская падэшва?* (Я. Колас). 2. ‘слабадушны, бесхарактарны чалавек’. *Хомку свайго ў грош не ставіла: і грыб разлезлы, і падэшва ад стаптанага галёша, і пудзіла гарохавае* (Г. Юрчанка).

Панчоха ‘марудлівы чалавек’. *У Рывіна поўная крама людзей. Кічын не паспявае мераць, нават Мармур — такая панчоха, і той прадае* (А. Чарнышэвіч).

Пацук ‘шкадлівы чалавек’. *Твае ж мары — табе не на росту. Ты застаўся, як быў, пацуком* (Я. Золак). *“Хопіць!.. Пацук баязлівы! За такія рэчы к сценцы трэба!” — вымавіў Сізоў* (І. Мележ). *Яны [следчыя] — пацукі. Я вырашыў не здавацца, але і не лезці напралом, бо такая тактыка марная. З пацукамі трэба і гаварыць пацучынай мовай* (А. Асіпенка).

Пупышка ‘маленькі, невялікага росту чалавек’. *Можна, пісар у штабе і помніў прозвішча, а мы яе звалі проста пупышкай — ростам яна маленькая была* (М. Гроднеў).

Пустазелле ‘вораг, чужынец’. *Сам ачышчаў бранёю поле Ад пустазелля — чужакоў* (П. Прануза). *Біце ворагаў вастрэй — гэта пустазелле з поля вон!* (І. Гурскі).

Расінка ‘дачка’. *Спі, мая донька, расінка мая* (Н. Мацяш).

Ружа (ружачка) ‘дзяўчына’. *Дзяўчына вясковая! Чайная ружа вырасла сярод дзядоўніку! Ці не праўда?* (М. Ваданосаў). *Кволая кветачка, бледная ружачка, Хворая дзетачка, бедная Юзечка!* (А. Гарун).

Рунь ‘чалавек на пачатку яго сталення, творчага ўздыму і інш.’. *Малая рунь не хоча мірыцца з інерцыяй традыцыйнай адсталасці вёскі, дзікіх забабонаў і разрозненасці людзей* (Н. Перкін). *Прагрэсіўныя погляды бацькі не прайшлі міма Юлінай увагі, але патрэбны быў той, хто памог бы гэтай руні вырасці, а потым і ўскаласіцца* (Р. Сабаленка).

Сава ‘не вельмі разумная жанчына’. *А што мне рабіць з гэтай дурной савой?* (Я. Маўр). *Прыехаў з маткаю старою, Якую зваў часцей савою* (Я. Колас).

Свісцёлка ‘балбатуха’. *Разводка быццам бы... Але на ўсім відаць, што не свісцёлка. Да ўсіх з павагай у сяле* (Н. Гілевіч).

Святлячок ‘дзяўчына’. *Ён мяне [Ядзю] не бярозкай тады называў — светлячком* (У. Мехаў).

Сівое памяло ‘стары балбатлівы чалавек’. *Ім пшаніца, ім мучыца, А ў нас — не тут было! Як мне жыць з табой, дурніца. Цьфу! Сівое памяло* (С. Дзяргай). *Не марудзь там, памяло сівое* (З. Бядуля).

Скрыня ‘тоўсты, непаваротлівы чалавек’. *Бургамістр... гыркнуў на сваю палавіну: “Чаго фыркаеш, скрыня? Ці ім, панам афіцэрам, скакаць з вамі, тумбамі!”* (М. Лынькоў).

Скула ‘злы, шкадлівы чалавек’. *Вось Арцюшок — о, гэта скула! Ну і шкадлівы ж быў, хамула* (Я. Колас). *Нехта гыркнуў на яго: “Змоўкні, скула!”* (М. Лынькоў).

Смоўж ‘агідны, гадкі чалавек’. *Няўжо гэты брудны смоўж — прычына яе [Гані] гора* (І. Грамовіч). *Рыбак усмешыста зірнуў на Сотнікава: стары смоўж, ці не прымае ён іх за паліцаю* (В. Быкаў). *“Ох смоўж, прыстасаванец!” — паківаў галавой дырэктар* (Г. Далідовіч).

Сонца (сонейка) ‘дзяўчына, каханка’. *“Сонца маё, радасць мая, не ведаеш, як сумна было без цябе”, — усхвалявана гаварыў Рыгор* (У. Клімовіч). *Той жа гусар, як смала, прычাপіўся, Ручку цалуе і з крэсла ўсхапіўся, Зноў на каленях у ног апынуўся: “Сонейка, — просіць, кажы не чакай: У пекла мне судзіш ці разам у рай?”* (А. Гарун). *Для цябе, маё сонейка, Што ты хочаш, зраблю, А таму, што прыгожанька, А таму, што люблю* (А. Дзеружынскі).

Стакротачка ‘прыгожая дзяўчына’. *“Ну, стакротачка, дзякуй табе, дарагая, за ўсё і шчыра жадаем поспеху...”* (А. Карпюк).

Сухастоіна ‘высокая і худая жанчына’. *Ён дзеля грошай ажаніўся з гэтай сухастоінай* (А. Кулакоўскі).

Таракан ‘брыдкі, агідны чалавек’. *А ну, хлопцы! — бадзёра скамандаваў Мучаідзе. — Выведзіце старога таракана на вуліцу”* (Э. Самуйлёнак). *Спі сабе, як добры пан, А што ходзіць прус-псяюха Або злодзей-таракан, — Пагадзіцца з гэтым трэба* (Я. Колас).

Труба выхлапная ‘агідны, гадкі чалавек’. *“Ах ты, труба выхлапная!” — не стрываў Іван і зноў памкнуўся да Бандарчука* (А. Капусцін).

Трэска ‘легкадумны, пусты чалавек’. *“Такі чалавек, — падумала сама сабе жанчына, — вымушаны хаванца, туляцца ў гэтым шалашы. Якая ж гэта рэвалюцыя... Наверх усплылі трэскі”* (І. Гурскі).

Халява ‘не вельмі кемлівы, дурнаваты чалавек’. *Дзіравая ты халява. Вось што. Нічога не разумееш* (Р. Няхай). *Хлопцу страшна і цікава: Што замысліў гэты пан, Гэта доўгая халява, Шыты золатам жупан?* (Я. Колас).

Цыферблат ‘поўны, круглатвары чалавек’. *Цыферблатам дражнілі за круглы твар* (І. Грамовіч).

Чарапаха ‘маруда’. *Гэтыя чарапахі яшчэ не хутка нас дагоняць* (Г. Васілеўская). *Мацвей, гэта чарапаха, ледзве цягнецца следам* (У. Клімовіч).

Чартапалох ‘шкодны, небяспечны чалавек’. *Чаго ён, гэты чартапалох, да цябе заўсёды чапляецца?* (М. Машара). *У кожнай арганізацыі ёсць нашы сябры, шчырыя сябры, і ў любой можа быць чартапалох!* (І. Мележ).

Авадзень ‘назойлівы чалавек’. *На якое ліха цябе прыпёрла сюды, авадзень паджары!* (М. Пянкрат).

Аса ‘назойлівы чалавек’. *Не чапайся ты, аса! Багацтваў не ўдзялю я* (Я. Купала). *Аса сапраўдная, так і кідаецца ў вочы* (Р. Мурашка).

Бот ‘дурань’. *Ух, як нясцёрпна ў чэрап коле! Набраўся ўчора, бот дурны!* (Н. Гілевіч). *Гэта бот, разумееш, звычайны бот. Сляная нянавісьць пазбавіла гэтага ідыёта ўсякага розуму* (М. Лынькоў).

Бязмен ‘недалёкі, дурнаваты чалавек’. *Вось той бязмен — прыродны лорд, ад пыхі ажно пеніцца* (Я. Семязон).

Вожык ‘колкі, з’едлівы чалавек’. *Ну, які ж яна, Тася, калючы вожык, калі ў яе такія шчырыя, ясныя вочы, такія светлы твар* (А. Бялевіч).

Галавешка ‘неразумны, дурнаваты чалавек’. *“Ну, папаўся, галавешка? Не паслухаў?” — сказаў са злой радасцю Тыталь* (І. Мележ).

Дыназаўр ‘косны, адсталы чалавек’. *А можа, я сам — дыназаўр дапатопны — Не вартыя моладзі вершы пішу?* (П. Панчанка).

Іскра ‘нецяярплівы, нервовы чалавек’. *Сярод іх быў Апанас Хмель, чалавек нецяярплівы, словам, — іскра, порах* (П. Пестрак).

Казёл ‘не вельмі разумны, упарты чалавек’. *Гэтаму казлу ніяк не дакажаш, стаіць на сваім, хоць ты яго рэж* (І. Капыловіч). *Напэўна б, гэты факт не ўспомніў я, Каб на парозе прыклад не стаяў: Такі казёл (магчыма, і баран) Штодня вылазіць на экран І заклікае быдла за сабой, — Пра рай блякоча, а вядзе на бой* (В. Зуёнак). *Палохаў муж! Спытай у таты, Ды, зрэшты, бачыш наяву: Ён быў і ёсць казёл рагаты, А я да старасці жыву* (М. Чырык).

Калючка ‘злосны, уедлівы чалавек’. *“Ох, і калючка ты,” — напракнуў Алесь* (У. Шыцік).

Крот ‘скрыты, замкнуты чалавек’. *Што маўчыш, упарты крот?* (А. Дзеружынскі). *Хай рыфмасаладжавы крот На дачы рыхліць свой гарод І ціснецца ў альтанчынку, — Паэт — баец. Таму народ назваў Народным Панчанку* (Р. Барадулін).

Лямец ‘некультурны, маладасведчаны чалавек’. *Ці даўно яму самому, калі вучыўся ён у семінары, крычалі мешчанчукі: “Лямец, лямец! На якой бярозе ты латці навесіў?”* (Я. Колас). *Ён крычаў на Лук’яна: “Лямец ты, ану-ча!”* (Х. Жычка).

Матавіла ‘пустаслоў’. *“Матавіла ты, — плюнуў Асыка і адышоў далей, сеў каля Матвейцава. — Толькі і ўмее мянціць языком”* (В. Хомчанка).

Млын ‘пустаслоў’. *“Слухай ты, што табе скажа гэты пусты млын!”* (К. Крапіва).

Мурашка 1. ‘працавіты чалавек’. *І мурашка Палашка Сагнулася ў крук* (З. Бядуля). 2. ‘капрызны чалавек’. *Навошта мне абавязкова дагаджаць гэтай мурашцы?* (А. Бажко).

Мухалоўка ‘дакучлівы, назойлівы чалавек’. *“Сам ты мухалоўка”, — не хацеў заставацца ў даўгу Паўлік* (П. Беразняк).

Мухамор ‘злосны, уедлівы чалавек’. *Ён злосна хахакнуў і з едкім смехам забубніў: “Ну і шалахвост... Ну і мухамор... Чаго ён так узгарэўся?”*

(М. Ракітны). *А ім насустрач васпаваты, Надзьмуты выйшаў мухамор* (М. Калачынскі).

Мянёк ‘спакойны, слабахарактарны чалавек’. *“Яршыстая зрабілася надта”, — зірнуў ён спадылба. “Не ўсім жа быць мянькамі”, — спакойна адказала Фрося* (А. Пальчэўскі).

Мяцеліца ‘бойкі, быстры чалавек’. *“Пачакай, мяцеліца!” — спыніла яе наборшчыца Валя Козел* (М. Лобан).

Падэшва 1. ‘прыслужнік’. *Што пхаешся, панская падэшва?* (Я. Колас).
2. ‘слабадушны, бесхарактарны чалавек’. *Хомку свайго ў грош не ставіла: і грыб разлезлы, і падэшва ад стаптанага галёша, і пудзіла гарохавае* (Г. Юрчанка).

Сава ‘не вельмі разумная жанчына’. *А што мне рабіць з гэтай дурной савой?* (Я. Маўр). *Прыехаў з маткаю старою, Якую зваў часцей савою* (Я. Колас).

Свісцёлка ‘балбатуха’. *Разводка быццам бы... Але па ўсім відаць, што не свісцёлка. Да ўсіх з навагай у сяле* (Н. Гілевіч).

Сівое памяло ‘стары балбатлівы чалавек’. *Ім пшаніца, ім мучыца, А ў нас — не тут было! Як мне жыць з табой, дурніца. Цьфу! Сівое памяло* (С. Дзяргай). *Не марудзь там, памяло сівое* (З. Бядуля).

Скула ‘злы, шкадлівы чалавек’. *Вось Арцюшок — о, гэта скула! Ну і шкадлівы ж быў, хамула* (Я. Колас). *Нехта гыркнуў на яго: “Змоўкні, скула!”* (М. Лынькоў).

Смоўж ‘агідны, гадкі чалавек’. *Няўжо гэты брудны смоўж — прычына яе [Гані] гора* (І. Грамовіч). *Рыбак усмешыста зірнуў на Сотнікава: стары смоўж, ці не прымае ён іх за паліцаю* (В. Быкаў). *“Ох смоўж, прыстасаванец!” — паківаў галавой дырэктар* (Г. Далідовіч).

стрываў Іван і зноў памкнуўся да Бандарчука (А. Капусцін).

Трэска ‘легкадумны, пусты чалавек’. *“Такі чалавек, — падумала сама сабе жанчына, — вымушаны хавацца, туляцца ў гэтым шалашы. Якая ж гэта рэвалюцыя... Наверх усплылі трэскі”* (І. Гурскі).

Халява ‘не вельмі кемлівы, дурнаваты чалавек’. *Дзіравая ты халява. Вось што. Нічога не разумееш* (Р. Няхай). *Хлопцу страшна і цікава: Што замысліў гэты пан, Гэта доўгая халява, Шыты золатам жупан?* (Я. Колас).

Шашаль ‘злы, уедлівы чалавек’. *Гэта таварыш Лямзікаў папяровы шашаль і арцельны знаўца розных складаных спраў* (В. Быкаў). *Гэта ж не чалавек [Мажэйка], а шашаль нейкі* (А. Асіпенка).

Шпунт ‘малы, недарослы чалавек’. *Шпунт гэты, недарослы Дудар... надта ж лістом слаўся* (В. Адамчык). *Прычым тут Іцка, калі яго сыноч, вась такі шпунт, усе грошы пракурвае* (В. Хомчанка).

Шчыгол ‘выскачка, хвалько’. *Міхась зірнуў на Кудрыцкага і выпаліў: “Гэта ж шчыгол нейкі абскубаны, а не карэспандэнт”* (Р. Сабаленка).

Шыпшына ‘каханая дзяўчына’. *Тыя словы Стась выдыхнуў ласкава і ціха: “Янечка! Ты мая чароўная шыпшына, ты самая гожая кветачка ў сусвеце”* (А. Ветах).

Яблык перапечаны ‘стары чалавек. *І гэты стары, яблык перапечаны, соўгаецца з маладымі, ля магазіна круціцца* (У. Клімовіч).

Яблычак недаспелы ‘юнак’. *Каля першай хаты яго спыніла бабуля як печаная дуля і загаласіла: “Яблычка маё недаспелае, каго я бачу! Хадзі, Магдысёк, сядзьма на калодзе, пагаварым у прыродзе”* (Г. Юрчанка).

Яшчарка ‘жанчына’. *Халімон спачатку разгубіўся, а потым крыкнуў: “Пастаў на месца лесвіцу, яшчарка шчарбатая!”*. Жонка нават брывом не павяла (З. Бяспалы).

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ